

Andrzej Jan Zakrzewski - Maluszyn / Częstochowa

Organizacja i zarząd dóbr Ostrowskich z Maluszyna

Karolina Studnicka

Mgr Karolina Studnicka

Organizacja i zarząd w dobrach Ostrowskich na przykładzie klucza Maluszyn XVIII-XIX wieku.

Ród Ostrowskich herbu Korab pochodził ze średnio zamożnej szlachty w województwie sieradzkim. Ich imiennicy, ale herbu Rawicz natomiast z województwa inowrocławskiego. Z różnych dokumentów rodowych stwierdzić można, iż w „bliskim krwi związku byli Ostrowscy Korabitowie z Łaskimi Korabiami, a potem w różne familie podzieleni, od wsiów i włości swoich imionami przezwani”. Za protoplastę interesującej nas gałęzi rodu uważać należy cześnika i chorążego sieradzkiego Jana Ostrowskiego. Syn jego Łukasz, który to ożenił się z Marianną Busińską, dziedziczył rodowy Ostrów w województwie sieradzkim. Wnukowie Łukasza rozslawili ród Ostrowskich poprzez sprawowanie kariery duchownej, a mianowicie Wojciech został kanonikiem chodzkiem, a brat jego Andrzej był biskupem poznańskim.

Kolejny z wnuków Jan, był cześnikiem sieradzkim, Stanisław chorążym sieradzkim, a Kazimierz stolnikiem bielskim, chorążym sieradzkim, podstolim sieradzkim, rotmistrzem powiatu radomszczańskie. Ten też Kazimierz poprzez służbę Stanisławowi Leszczyńskiemu, co potwierdzają liczne funkcje publiczne, ożenkowi z Petronelą z Moszyńskich i przyjaźni z kasztelanem krakowskim Stanisławem Poniatowskim zgromadził w swych rękach liczną fortunę, w której skład wchodziły: Wielgomłyny, Kruszyna, Zalesie, Nakło, Rudka, Trzebce, Sulmierzyce i Zakrzówek. Po zakupieniu przez Kazimierza w 1738 roku dóbr maluszyńskich, Ostrowscy herbu Korab stopniowo awansowali ze średnio zamożnej szlachty do rangi właścicieli fortuny magnackiej. Po śmierci Kazimierza Ostrowskiego znacząca rolę odegrał Michał Ostrowski, który był „czwartym synem Kazimierza Ostrowskiego z Moszyńskiej urodzony 3 VIII 1738 roku pułkownik Kawalerii Narodowej, Chorąży Piotrkowski, Orderu świętego Stanisława Kawaler, Poseł na Sejm z Województwa sieradzkiego, Komisarz Cywilno- Wojskowy, Senior rodziny Korabiów, Dziedzic Dóbr Maluszyna z przyległościami i wielu innych”. Dzięki koneksjom i powiązaniom ojca Michał zostaje dworzaninem przy boku kasztelana krakowskiego Stanisława Poniatowskiego, a od roku 1762 jego syna Michała. W 1764 roku wraz z dwoma braćmi Antonim podstolim piotrkowskim i Aleksym podpisał elekcje Stanisława Augusta Poniatowskiego. Został nowym dworzaninem króla i był nim aż do końca jego panowania. Na dworze monarchy rozpoczyna już wkrótce karierę wojskową i w przeciągu kilku lat awansował na pułkownika wojsk koronnych oraz kawalerii narodowej. Prawdopodobnie około 1780 roku poślubił Marcjanę z Tymowskich, córkę stolnika i wice-starosty sieradzkiego Jana Tymowskiego. Mieli oni dwóch synów Wojciecha, senatora i kasztelana Królestwa Polskiego z roku 1830 i Teodora, który był umysłowo chory. Jednak już w 1831 Wojciech rezygnuje z zajmowania się polityką, gdyż jak wiadomo zlikwidowane zostały instytucje polityczne, a kraj ogarnęły represje po powstaniu listopadowym. Całą uwagę skierował Ostrowski na sprawy swojego majątku, które dzięki niemu zostają znacznie poszerzone. Nie sposób nie wspomnieć również, o Aleksandrze synu Wojciecha, którego matką była Józefa Potocka z linii chrząstowskiej, a córka Aleksandra, ministra policji w okresie Księstwa Warszawskiego i Teresy z Czapskich. Aleksander Ostrowski służył w piątym pułku ułanów, wcielonych do korpusu generała Ramorina. Po dostaniu się do niewoli i ogłoszeniu amnestii przez cesarza Mikołaja wrócił do kraju, gdzie rozpoczął karierę polityczną. Został członkiem Rady Stanu Królestwa, później gubernatorem radomskim, dyrektorem głównej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, wreszcie zastępcą prezesa Towarzystwa Kredytowo Ziemskiego. Ożeniony z Heleną z hrabiów Morsztynów, miał z nią pięcioro dzieci: Augusta, Jana, Józefa, Marię i Ludwikę.

Józef Ostrowski był najbardziej znanym członkiem tego rodu. Jako pierwszy został sędzią gminnym, powoływał towarzystwa rolnicze, brał udział w pracach samorządu ziemskiego i wiejskiego. Należał do elity uprzywilejowanej, gdyż poprzez kontakty z arystokracją i wyższymi urzędnikami rosyjskimi zabiegał w Petersburgu o ulgi gospodarcze dla Królestwa Polskiego i złagodzenie polityki rusyfikacyjnej. W czasie wojny nie angażował się jednak po stronie Rosji. Po zajęciu przez Niemców Warszawy, Aleksander Ostrowski brał udział w tworzeniu się Rady Narodowej. W 1919 roku została utworzona Rada Regencyjna, a jednym z jej regentów został Józef Ostrowski. Wraz z udziałem polityków Galicji i Królestwa Polskiego rozpoczęły się rokowania międzypartyjne, dotyczące powołania rządu

Andrzej Jan Zakrzewski - Maluszyn / Częstochowa

Organizacja i zarząd dóbr Ostrowskich z Maluszyna

Karolina Studnicka

---

koalicyjnego, Rady Narodowej i Konstytuanty. Przekazanie władzy wojskowej i cywilnej przez regentów Józefowi Piłsudskiemu odbyło się w mieszkaniu Józefa Ostrowskiego. To właśnie na nim kończy się linia rodu Ostrowskich herbu Korab, którzy to na siedzibę rodową wybrali Maluszyn.

Miejsce to stało się już wkrótce cetrum życia politycznego, społecznego i gospodarczego tej rodziny. Maluszyn, jest położony nad rzeką Pilicą, w południowo-wschodniej części dawnego powiatu radomszczańskiego. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodziła z XIII wieku. W 1266 roku Leszek Czarny, książę sieradzki, za 20 grzywien sprzedał Gowinowi, wójtowi Radomska - wójtostwo w tym mieście. Sprzedał również wieś Stobiecko, która była założona na prawie średzkim. Maluszyn od 1413 roku był własnością rodziny Pukarzewskich z Pukarzewa. Andrzej Pukarzewski był właścicielem: Fortalikum Pukarzów, Maluszyna, Sudzinka, Ciemiętniki, Irządzów i Mostów. W 1628 roku nastąpił podział klucza Pukarzów między trzech braci. Maluszyn, Ciężkowiczki, Sudzianek i Kąty przypadły Marcinowi, który to w 1678 roku swoje dobra sprzedał Wojciechowi Duninowi, a ten z kolei w tym samym roku sprzedał dobra maluszyńskie Franciszkowi i Teresie Malczewskim. W majątku tym Malczewscy przebywali około 50 lat, borykając się z problemami finansowymi, co potwierdzają liczne dzierżawy i zastawy, które to w końcu zmusiły ich do sprzedania dóbr za sumę 66 000 złp Kazimierzowi Ostrowskiemu, podstolemu sieradzkemu w 1738 roku, z powodu obciążeń długami. W skład dóbr maluszyńskich, prócz wspomnianego wcześniej Maluszyna, wchodziły również: Ciężkowiczki, Kąty i Sudzianek. Dokumenty, które potwierdziły kupno dóbr maluszyńskich, podają jednak osoby Katarzyny z Ujejskich Stanisławowej Malczewskiej, Elżbiety Marcinowej Ładnińskiej, Salomei Janowej Kątskiej i Teresy Józefowej Psarskiej. Wynika z tego, iż Ładnińscy, Kątscy i Pisarscy pożyczili pieniądze Malczewskim, właścicielom dóbr, które to pieniądze zwrócił Kazimierz Ostrowski kupując Maluszyn.

Po śmierci Kazimierza Ostrowskiego majątkiem zarządzała Petronela z Moszyńskich Ostrowska, a następnie jej syn Michał Ostrowski. On też w 1772 roku otrzymał od Stanisława Augusta Poniatowskiego, wieś Orzechów w województwie sieradzkim, powiat radomski, a w 1774 dobra pojezuickie Kruszywo, Głuchowo i Głuchówek w powiecie piotrkowskim. Konstytucją sejmu rozbiorowego dostał na prawie lennym wieś Szenderówkę z Budą Potasową w województwie kijowskim, w parafii zwinogradzkiej, a w roku 1777 odstąpił od tych dóbr za zgodą króla, jego bratankowi Stanisławowi Poniatowskiemu. W 1779 roku matka, która zarządzała majątkiem przez ćwierć wieku (1753-1779) pozostawia sześć działów, z których Michałowi przypadł jedynie Maluszyn z Kątami, Ciężkowiczkami i Sudzinkiem. Sprawuje również administrację nad majątkiem Trzebce, które należały do jego chorego umysłowo brata Świątosława. Od kolejnego z braci Kazimierza, kanonika krakowskiego, otrzymał Rudkę w 1784 roku. Dobra te od XVII wieku należały do Białobrzeskich, Bełchackich, Dobieckich i w końcu Moszyńskich, którzy to przez małżeństwo swojej córki Petroneli z Kazimierzem Ostrowskim przekazali je w posagu w dom Ostrowskich Korabiów. Wkrótce też Trzebce stały się własnością Michała Ostrowskiego. Od XVII już wieku Trzebce, miały wielu właścicieli, takich jak: Bełchackich, Dobieckich i Moszyńskich. Również dobra pratkowice, należały do klucza Rudka, a były własnością Moszyńskich i Bobrownickich, przechodzą w końcu XVIII wieku do rodziny Ostrowskich. W 1782 roku Michał Ostrowski nabywa dobra Rogi, które wcześniej należały do Siemińskich, Ci z kolei sprzedali je za sumę 18 500 złp Maciejowi Stankiewiczowi, a w następnej kolejności Michał Stankiewicz, syn Macieja za 25000 złp sprzedał je Michałowi Zabłockiemu. W wyniku porozumienia pomiędzy sukcesorami po Kazimierzu Ostrowskim w 1786 roku, Michał Ostrowski otrzymał od kolejnego z braci Sucha Wolę, natomiast Aleksy Ostrowski dożywotnio gospodarował wraz ze swoimi potomkami w Rząśni. W wyniku podziału spadku jak i własnym talentem, Michał Ostrowski skupił w swoich rękach olbrzymią część majątku, zostawioną przez ojca. W latach osiemdziesiątych odkupił również majątek Pukarzew z Mostami i Piekarzami od przyszłego właściciela Tomasza Danieleckiego, który to zrezygnował z tegoż majątku. Następnie okupił Widzów, Książ i Krzętów. Tak o to ukształtowała się wielka już własność rodziny Ostrowskich w powiecie radomszczańskim województwa sieradzkiego.

Kolejnym z gospodarzy Maluszyna był Wojciech Ostrowski, syn Michała. Poprzez małżeństwo z Józefą Potocką w skład posiadłości Ostrowskich weszły dobra klucza Radoszewnicy, Borowej, Łabędzia, Łysiny i Stanisławie. W drodze kupna, nabył również dziedzic dóbr maluszyńskich dwa klucze, a mianowicie klucz Silniczka z Baryczą i Polichnem i klucz Bąkowa Góra z Dębem, Faliszewem, Kalinką, Kolkami, Majkowicami i Zbyłowicami. Pierwszy z kluczy kupił od Daniela Ostrowskiego z linii bocznej właścicieli dóbr maluszyńskich: „Daniel Ostrowski, kanonik katedralny Gnieźnieński, dóbr rzeznaczonych Silniczki, Łazowa i Polichna z przyległymi wsiami Dziedzic, sprzedaje J. W. Wojciechowi Ostrowskiemu, posłowi na sejm z powiatu radomskiego za sumę 450 000złp. Wojciech Ostrowski spłaci też wszystkie długi”. Klucz Bąkowa Góra był natomiast własnością Rawitów Ostrowskich. To właśnie Wojciech Ostrowski podstawivszy wcześniej innego nabywcę, kupił majątek celem uniknięcia grożącej konfiskaty za udział

Andrzej Jan Zakrzewski - Maluszyn / Częstochowa

Organizacja i zarząd dóbr Ostrowskich z Maluszyna

Karolina Studnicka

Władysław Rawity- Ostrowskiego, właściciela tych dóbr w powstaniu listopadowym. Pomimo usilnych starań doszło do konfiskaty tegoż klucza w 1835 roku. Po długim procesie ze Skarbem Królestwa Polskiego w 1838 roku majątek został zwrócony Wojciechowi Ostrowskiemu . Sprawy procesu dokładnie przedstawiają akta konfiskaty dóbr, hrabiemu Władysławowi Ostrowskiemu po 1830 roku oraz proces Józefa Michałowskiego z Prokuraturą Generalną o uznanie długu ciężącego na Bąkowej Górze . Z tym majątkiem wiązał się również spór w sprawie kontraktów o sprzedaż drzewa w dobrach Bąkowa Góra w latach 1831-1850 . W skład wyżej wymienionych dóbr wchodziło również Podlesie jest ono jednak najkrócej we władaniu Ostrowskich. W 1815 roku zostaje sprzedane przez Józefę Wojciechową Ostrowską Franciszkowi Bergerowi . Majątek Ostrowskich skupiony przez trzech jego wcześniej wymienionych właścicieli nie rozwija się terytorialnie po śmierci Wojciecha Ostrowskiego. Pozostaje w jednej całości w rękach właścicieli Maluszyna, aż do 1923 roku, czyli śmierci ostatniego Ostrowskiego z linii maluszyńskiej.

Dochody rodu czerpane były z działalności politycznej i stanowisk, które sprawowali. Duże profity przynosiło im jednak albo przede wszystkim rolnictwo i przemysł, które to odgrywały w ich życiu rolę pierwszorzędą. Okręg radomszczański , a zwłaszcza jego południowa część była dobrze nawodniona, co sprzyjało łąkom i pastwiskom. Hodowano na nich głównie bydło i owce. Uprawa zbóż i hodowla zwierząt stanowiły główne źródło utrzymania ludności i dochodów dla dworów szlacheckich. Informacje statystyczne z pierwszej połowy XIX wieku potwierdzają, iż okręg radomszczański posiadał największą ilość bydła w Królestwie Polskim, tj. ponad 78 000 sztuk. Gleby natomiast były słabsze, żytne, przeważnie szczerkowe i popielicowe . Obszar zajęty pod uprawy nie był zbyt wielki w stosunku do całości terytorium. W połowie XVI wieku na terenie parafii Maluszyn pod uprawą znajdowało się 13 łąnów uprawianych przez 46 włościan. W dwóch sąsiednich parafiach na tym terenie, tj. Borzkowy i Żytna sytuacja przedstawiała się podobnie. W Borzykowej pod uprawą znajdowało się 18 łąnów uprawianych przez 58 chłopów, a w parafii życińskiej 34 łąny uprawiane były przez 89 włościan . Ogółem pod uprawą trzech parafii znajdowało się 70 łąnów, uprawianych przez 193 osadników. Większość powierzchni pokrywały lasy, łąki, pastwiska i nieużytki. Wśród upraw dominowało żyto. Niewielka natomiast była uprawa pszenicy i jęczmienia. W sąsiadujących z Żytnem majątkach, Kruszynie i Trzebcach uprawa jęczmienia zajmowała 4,4% zasiewów, a pszenica 1,4 % zasiewów . Uprawa tartki również była niewielka . Jednak w folwarkach Ostrowskich z początków XIX wieku, widać już znaczne zmiany w strukturach zasiewów, które przedstawiały się następująco: w Silniczce w roku 1815 wysiano pszenicy 22 korce 16 garncy, żyta-70 korcy 8 garnców, jęczmienia 18 korcy, owsa-56 korcy, tatarski-3 korce 8 garncy przesiewu oraz 18 korcy 3 garce siewu, grochu-5 korcy 24 garnce, lnu-16 garncy, ziemniaków-180 korcy. W folwarku Polichcie: pszenicy-26 korcy 16 garców, żyta- 26 korcy 8 garców, owsa-32 korce, tatarski-32 garnce siewnej, konopi 1 korzec 24 garce, ziemniaków 10 korcy, w kolejnym z folwarków Krzętowie: żyta-140 korcy, jarego 1 korzec 24 garnce, ziemniaków 110 korcy. Ogółem we wszystkich folwarkach wysiano:50 korcy pszenicy, 237 korcy 16 garnców żyta ozimego oraz 1 korzec 24 garnce jarego, 46 korcy 16 garców jęczmienia, 198 korców owsa, tatarski przedsiwnej 11 korcy i 8 garnców, siewnej 63 korce 3 garnce, grochu 13 korcy 20 garnców, lnu 1 korzec 4 garnce, konopi 3 korce 16 garncy, natomiast ziemniaków posadzono 300 korcy . Jak wynika z powyższego zestawienia w ciągu dwóch wieków struktura zasiewów zmieniła się. Dominującą uprawą było nadal żyto, natomiast znacznie poszerzono uprawy pszenicy, jęczmienia i tatarski.

Po zakupieniu w 1738 roku dóbr maluszyńskich, Kazimierz Ostrowski nie zreorganizował gospodarki w swoim majątku. Wynikało to z problemów, które należało jak najszybciej załatwić. Głównie chodziło tutaj o sprawy uregulowania zadłużeń, które ciążyły na hipotece majątku. Potwierdzają to akta Petroneli i Kazimierza Ostrowskich , dotyczące sporów i rozliczeń. Pozostało wiele niejasności wynikających z obrachunków majątkowych, w których skład wchodziły działy spłat, zapisy sum dłużników, dzierżawy, dożywocia, umowy spadkowe i nabycia dóbr, spory o granice, umowy o wyręby lasu oraz tzw. karta chłopa. Z zawartości inwentarza Ostrowskich i Potockich z Maluszyna dowiadujemy się, iż już na początku swojej bytności w majątku Ostrowscy mieli wiele spraw do załatwienia. W tym spory z Fihauzerami, Danieleckimi i Malczewskimi . Z tymi ostatnimi starali się porozumieć, co do sprzedaży przez Pukarzewskiego, Duninowi, a przez tegoż Malczewskiemu dóbr maluszyńskich -Kazimierzowi Ostrowskiemu. Akta majątkowe Malczewskich dotyczące dóbr Ciężkowiczki, Sudzianek i Psary ukazywały kolejne konflikty z Masłomięckimi, dotyczące pożyczek zaciągniętych u Fihauzerów .

Z dokumentów znajdujących się w Archiwum Państwowym w Łodzi wynika również, iż Kazimierz Ostrowski borykał się z problemami dóbr nie wchodzących w klucz maluszyński, a będących niegdyś domeną Ostrowskich. Znajdują się tam rozrachunki z Wolskimi, zapisy sum dłużników jak i spadkobierców oraz spory z Zakonem Czerwieńskim Kanoników Regularnych oraz zapisy Franciszkanom we Lwowie . Z 1733 roku pozostały

Andrzej Jan Zakrzewski - Maluszyn / Częstochowa

Organizacja i zarząd dóbr Ostrowskich z Maluszyna

Karolina Studnicka

---

częściowo zachowane dokumenty, dotyczące sporu z Bąkowską oraz sprzedaż części majątku Wodzińskich . Prawdopodobnie Kazimierz Ostrowski nie zreorganizował również swojego majątku, ze względu na szeroką działalność polityczną i publiczną, jaką prowadził. Potwierdza to korespondencja właściciela majątku w Maluszynie z królem Stanisławem Leszczyńskim i Augustem III z lat 1734-1744. To jednak dzięki Kazimierzowi Ostrowskiemu i jego działalności fortuna rodu zwiększała się poprzez kolejne zakupy wsi i folwarków.

Do zmiany w dobrach doszło za rządów Michała Ostrowskiego, czwartego z kolei syna Kazimierza Ostrowskiego. Dokonał On reorganizacji gospodarki w majątkach. Śmiało więc, można go nazwać inicjatorem zmian w kierunku gospodarki wczesnokapitalistycznej. Zakładał on młyny, karczował lasy, otwierał karczmy i wyszynki, jako pierwszy urządził pierwsze zakłady produkcyjne. Akta gospodarcze klucza Maluszyn z lat 1754-1824 ukazują, jakim gospodarzem był Michał Ostrowski . Prowadził notatki dotyczące zabudowań włościańskich i uprawy ziemi. Sporządzał kosztorysy wydatków i wpływów, tabele odstawianych produktów i rejestry bydła. Prowadził również spory graniczne z chłopami maluszyńskimi i zawierał umowy graniczne, czego przykładem jest choćby umowa z Adamem Przeremskim . W kwietniu 1795 roku przekazywał młyn w Ciężkowickach, Walentemu Morawskiemu, który w zamian miał: „z którego ma dawać czynszu na rok złotych sto pięć , zboża i tatarski korcy dwa, jak czynsz tak i zboże przed świętem świętego Marcina na Niedziele cztery oddać do dworu powinien [...] daje mu się grunt, ogród przy tym gruncie łąkę jakież do tego młynu należały” . Następny kontrakt na dzierżawę młyna został zawarty w roku 1799, między Michałem Ostrowskim, a Szymonem Szalbierskim . Był „to młyn o dwóch kołach na stawie Bednarskim” . Dzierżawca musiał spełniać następujące powinności: „za młyn miał płacić złotych 62, z grobli 15 i do tego za drogę złotych 12. Każde zboże przysłane ze dworu ma zemleć” . Dziedzic wybudował również młyn w Pukarzewie, który był wyposażony w trzy koła, oraz przejął młyn od Piotra Rymarskiego z dwoma kołami, którego roczny dochód wynosił 210złp . Dochody z młynów przynosiły głównie nadwyżki wysyłane do Częstochowy, Radomska, Piotrkowa, Pilicy, Kępna, Koniecpola, Włoszczowy, a nawet Kalisza. W 1804 roku założył Michał Ostrowski stadninę koni w Pukarzewie. Hodowano tam araby, z których ogółem koni młodych było 12 oraz 30 koni starszych, powyżej pięciu lat . Prawdopodobnie konie te brały udział w wyścigach organizowanych przez Michała Ostrowskiego i sąsiadów dóbr maluszyńskich. Dziedzic Maluszyna zawierał umowy na karczowanie lasu, o czym świadczy dokument zawarty z Pawłem Sulejowskim z Żytna, który to miał karczować las na łąkę w Ciężkowickach w stronę Baryczy oraz karczunek gruntów należących do Pukarzewa zwanych Dziadowiec . Kolejnym z projektów zreorganizowania gospodarstwa była budowa zakładu produkcyjnego, mianowicie cegielni. Właściciel dóbr przystąpił do eksploatacji pokładów gliny. Umowa z 19 lutego 1797 roku z „Majstrem strycharzem Janem Ormowskim, który podejmie się cegłę robić podług formy ze dworu wydanej, cegła ma być dobrze wypalona, która niedopalona będzie powinna być drugi raz do pieca kładziona, przełupana na dwoje cegła ta będzie przyjęta, która zaś na trzy lub więcej kawałków przełupana będzie nie przyjmie się jej do skarbu” . Zakłady produkujące cegłę powstały w Maluszynie i Kruszynie. Na początku swojej działalności ograniczały się do pracy na rzecz dworu, co się z tym wiąże materiału na budowy ogrodzeń wokół dworów w tych miejscowościach. W dalszej kolejności miała być wysyłana na sprzedaż. Tak samo jak ojciec, Michał Ostrowski był narażony na procesy, które prowadził z swoimi sąsiadami. W latach 1790-1791 odbywały się sprawy procesowe między Michałem Ostrowskim, a Janem Kantym Karwosieckim, dziedzicem dóbr Rączki o przeprawę na rzece Pilicy, prawo utrzymania mostu oraz łąki pratkowickie . Z Janem Siemieńskim o dobra Krzętów i Rogi . Potwierdzają to akta procesu granicznego z lat 1795-1805. Następną sprawą dotyczyła Jana Markiewicza, młynarza przeciw Michałowi Ostrowskiemu o rozległe rozrachunki z lat 1798-1805 . Michał Ostrowski skrupalnie prowadził wykazy przychodu i rozchodu w swoich dobrach, kontrakty dzierżaw, kontrakty sprzedaży i kupna, tabele mieszkańców wsi, pokwitowania, kontrakty o pracę. W aktach z lat 1776-1808, znajdują się również rozliczenia z długów ze starostą krzepickim i rozrachunki rodzinne . W okresie zaboru pruskiego w dobrach maluszyńskich spisywane były werbunki rekruta z majątku, furaz i obciążenia z lat 1793-1806 .

Kolejnym z właścicieli Maluszyna jest Wojciech Ostrowski , który to po roku 1831 przestaje zajmować się polityką i postanawia zarządzać majątkiem pozostawionym mu przez ojca. Dobra te są już rozległą własnością ziemską. Poszerzone zostały w wyniku małżeństwa ze wspomnianą już wcześniej Józefą Potocką. Obejmowały one tereny południowo-wschodnich krańców ziemi Sieradzkiej, a w tym siedem kluczy: Maluszyn, Bąkowa Góra, Krzętów, Pukarzów, Radoszewnica, Rudka i Silniczka. W posiadaniu rodu znalazły się również dobra na przeciwległym krańcu powiatu radomszczańskie oraz sieradzkiego i częstochowskiego. Lata trzydzieste wieku XIX to przemiany gospodarcze jak i społeczne. Można było zaobserwować ożywienie się gospodarki i wyraźny wzrost koniunktury. Wojciech Ostrowski dysponował znacznymi dochodami, co pozwalało mu inwestować w rozwój swoich posiadłości.

Andrzej Jan Zakrzewski - Maluszyn / Częstochowa

Organizacja i zarząd dóbr Ostrowskich z Maluszyna

Karolina Studnicka

Budował młyny, gorzelnie i tartaki. Z akt lat 1823-1923 wynika, iż Wojciech Ostrowski zajmował się gospodarką dworską, w której skład wchodziła obróbka lnu tzw. tkactwo wykonywane przez służbę dworską. Dziedzic Maluszyna pożyczal pieniądze pod zastaw, wydawał rewery pożyczkowe i pokwitowania. Takie rewery urzędowe tyczący się zazwyczaj zaciągniętego długu, niespłaconej sumy. Potwierdzają to sprawy zwrotów rewersów z lat 1813-1838 przeciwko Ignacemu Żeleńskiemu . Jak również sprawy z Niemojewskimi o niespłacenie długu . Wojciech Ostrowski zawierał również umowy z kupcami. Jedną z takich spraw jest proces Józefa Landau, kupca Starej Częstochowy o szkody z niedopełnienia kontraktu o liwerunek z lat 1814- 1816 . W dalszym ciągu trwały sprawy procesowe Wojciecha Ostrowskiego przeciw sukcesorom Józefa Siemieńskiego o tytuł własności dóbr Krzętów . Proces z Józefem Rayskim o pretensje w związku z dzierżawą Rudki w latach 1814-1825 . Spór z dziedzicem Wojciechem Lange o prawo do wyrębu lasu Huty Drewnianej, przysługującej Maluszynowi . Sam Wojciech Ostrowski wystąpił przeciw Prokuratorii Generalnej o zaległe procenty z dóbr Silniczka i Krzętów, a przekazywane przez rodzinę Ostrowskich Dominikaną w Piotrkowie . Sprawa miała miejsce w roku 1784 i trwała do roku 1830. W papierach prawnych Marcelego Tarczewskiego, mecenasa Wojciecha Ostrowskiego znajduje się między innymi sprawa przeciwko Antoniemu Grodzickiemu w przedmiocie tamy na rzece Warcie. Adwokat dziedzica Maluszyna, oskarżał tegoż Antoniego, dziedzica dóbr Garnek o zniszczenie tamy na rzece Warcie . Miało to miejsce w roku 1824, a proces trwał do roku 1846. Z dokumentów wynika również, iż już w roku 1820 trwał kolejny proces przeciwko dziedzicowi Antoniemu o używalność lasu Biały Ług . Z dziedzicem dóbr Kowno, Wincentym Jabłońskim trwały sprawy w 1830 roku o wyręb lasu Stawki i pastwiska Łęczycza . W aktach luźnych Archiwum Państwowego w Łodzi odnaleźć można także proces właściciela Maluszyna, przeciwko chłopom Zarembickim, o szkody poczynione w lasach Podlasia . Egzekucja, która odbywała się w gromadzie Zarembice, spis nieprawnie zabranego inwentarza gromady na rzecz Ostrowskich z lat 1815-1816. Wojciech Ostrowski był członkiem Towarzystwa Rolniczego i Gospodarczego . Czynnie brał udział w pracach tegoż Towarzystwa, co potwierdzały zjazdy ziemian. Sprawy dotyczyły uregulowania stosunków włościańskich. W dokumentach Ostrowskich znajduje się rękopis w sprawie poprawy niedoli włościan oraz sprawozdania ze zjazdu ziemian po ukazie w 1846 roku . Są tam również schematy umów dziedzica z chłopami. Przykładowy model wzorowego gospodarstwa stworzył niewątpliwie syn Wojciecha, Aleksander Ostrowski . Pod kierunkiem ojca pobierał nauki sprawowania nadzoru nad majątkiem. „Bardzo poważnie Ostrowski od młodości swojej pojmował obowiązki właściciela dóbr ziemskich, tak pod względem własnego i rodziny interesu, jako też pod względem stosunków społecznych z własnością tą związanych. Objąwszy Maluszyn, wszystkie folwarki tych rozległych dóbr porządnie zabudował, gospodarstwo racjonalnie w nich zaprowadził, jeden z pierwszych urządził wzorowo bardzo obszerne lasy, jałowe łąki znacznym kosztem nawodnił i do wysokiej doprowadził produkcję” . W roku 1845 zaczynało upowszechniać się w Królestwie Polskim cukiernictwo. Rozumiejąc proces przemian i co się z tym wiązało wzrost zapotrzebowania na nowe gałęzie w gospodarce i przemyśle, Aleksander Ostrowski zakładał w Silniczce małą cukrownię. Z czasem

ją powiększył zawiązując w tym celu spółkę z zainteresowanymi sąsiadami do których należeli: „1) Aleksander Ostrowski, dziedzic dóbr Maluszyn, Silniczki i innych, wsi Maluszynie Okręgu Radomskim zamieszkały, 2) Henryk Hrabia Potocki, dziedzic miasta Koniecpola i dóbr Chrząstkowa, we wsi Chrząstkowej Okręgu Jędrzejowskim Gubernii Radomskiej zamieszkały, 3) Jan Siemieński, dziedzic dóbr Żytno i Sinicy, we wsi Żytno Okręgu Radomskim zamieszkały, 4) Ignacy Ostrowski, dziedzic dóbr Piaszczyce, w

Okręgu Radomskim leżących, w wsi Łękawa Okręgu Radomskiego zamieszkały” . Osoby te zobowiązały się do „urządzenia, utrzymania i prowadzenia Fabryki Cukru z

Buraków i Rafinerii w wsi Silniczce” . Tekst umowy podaje, iż „ Spólnicy przyjmują udział, obliczony w stosunku następującym: Aleksander Ostrowski pięćdziesiąt setnych części, Henryk Hrabia Potocki dwudziestą setnych części, Jan Siemieński dziesiątą setnych części, Ignacy Ostrowski dziesiątą setnych części” . Cukrownia w Silniczce pod względem wielkości produkcji i zatrudnienia zajmowała siódme miejsce w gubernii warszawskiej. Spółka przynosiła duże dochody skoro w 1863 roku dochód, dziedzica Maluszyna wyniósł 1.793.000 rubli . Folwark w Silniczce uznawany był za wzór przedsiębiorczości Aleksandra Ostrowskiego. Wprowadzono tutaj oświetlenie elektryczne za pomocą lamp łukowych, a w roku 1882 maszyny parowe . Wybudowano obok wymienionej tutaj cukrowni, dwa browary, suszarnie drewna pozyskiwanego z okolicznych lasów, młyn oraz owczarnie. W Baryczy należącej do folwarku Silniczka, znajdował się kolejny browar i młyn . Dziedzic zajął się również na swoich gruntach pomiędzy Silniczką, a Maluszynem drenowaniem, czyli inaczej sztucznym nawadnianiem lub osuszaniem gleby w razie potrzeby. Drenowanie spowodowało znaczny wzrost plonów o 50%. W 1853 roku rozpoczęto prace melioracyjne

. Polegały one i wytyczeniu i wybudowaniu kanału od rzeki Pilicy w rejonie Maluszyna do wsi Kąty, następnie kanał zmieniał bieg w kierunku wsi Ciężkowiczki i dalej odprowadzanie wody rzeką Baryczka do Pilicy, w okolicach Sudzinka. Następnie planowano wytyczyć i wykopać kanały zalewowe na terenie pól zajmujących około 100 hektarów, wybudować przepusty i rowy, których zadaniem było nawadniać i odprowadzać wodę. W dobrach maluszyńskich wybudowano również systemy zapór spiętrzających wodę i kierujących ją na określone tereny. Powstały w ten sposób nowoczesne łąki zalewowe, które dawały rocznie trzy pokosy siana. Rozbudowano również gospodarkę rybną, dzięki czemu powstały dwa kompleksy stawów rybnych. Obok doskonale prowadzonego gospodarstwa zakładał Aleksander Ostrowski warsztaty zajmujące się przetwórstwem produktów rolnych. W parku nad rzeką powstała gorzelnia, której ruiny po dziś dzień można zobaczyć. Doskonale funkcjonowały warsztaty tkackie, zajmujące się obróbką lnu. Po zwiększeniu hodowli owiec, już w początkach XIX wieku, w dwóch folwarkach było ich 1000 sztuk. W krótkim czasie zajęto się także obróbką wełny. Do Maluszyna zostali sprowadzeni w tym celu specjaliści z Włoszczowy, Piątkowa i Łowicza. W latach osiemdziesiątych przystąpił dziedzic Maluszyna do wytwarzania dachówki. Na początku tego projektu zmodernizował cegielnię i dachówczarnię, które istniały już od poprzedniego stulecia. Aleksander Ostrowski osobiście planował wszystkie budowy browarów, cegielni i dachówczarki. Projektował zabudowania nie tylko służące dworowi, ale również zabudowania gospodarskie dla chłopów. Jeśli chodziło o zabudowy folwarczne to: „Nie wypuszczał Ostrowski w dzierżawę folwarków, wołał poprzestawać na mniejszym z dóbr dochodzie, a zaprowadzonego porządku gospodarskiego i służby folwarcznej, obcemu nie oddawać kierunkowi; natomiast otwierała pole praktyki gospodarczej młodzieży kształcić się u niego pragnącej. Osadzał młodych praktykantów po folwarkach czynnościami kierował. Tam mieli oni sposobność poznać szczegóły gospodarstwa rolnego, oznajmić się z zasadami ogólnej administracji i metoda ścisłej rachunkowości, która sam Ostrowski zaprowadził”. Około 1858 Aleksander Ostrowski szczególną rolę przywiązywał do tzw. służby drogowej, której zadaniem było utrzymanie dróg bitych w dobrym stanie. W dokumentach pozostawionych przez właściciela dóbr maluszyńskich, znajduje się: „Przewodnik dla służby drogowej ułożony miesiącami” z 1862 roku. W dobrach dziedzica Maluszyna została założona również stacja pocztowa. Sam Aleksander Ostrowski zawierał umowy o pracę, prowadził rejestry odstawionych produktów przez „gromadę”, sporządzał spisy dóbr i ich mieszkańców, procesy o sumy z dłużnikami i powinności włościańskie. Sprawy sporne z włościanami w dobrach maluszyńskich były załatwiane przez Komisję do Spraw Włościańskich. W rachunkach i rozliczeniach Aleksandra Ostrowskiego widnieją rewery pożyczkowe i depozyty. Wiadomo również, że latach 1863-1868 na polecenie właściciela Maluszyna zostały dokładnie pomierzone dobra Maluszyn, Silniczka, Pukarzew, Rudka, Krzetów, Radoszewnica i Bąkowa Góra. W prowadzeniu gospodarstwa pomagała Aleksandrowi Ostrowskiemu Helena Ostrowska, o czym świadczą liczne dokumenty. W ich skład wchodzi umowy, rejestry sreber i porcelany, płatności skarbowe, rachunki, kwity i korespondencja. W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku rozpowszechnia się w dobrach maluszyńskich projekt powstania na większą skalę sadownictwa i ogrodnictwa. Inicjatorką projektu jest Ludwika Ostrowska, córka Aleksandra Ostrowskiego. Dzięki jej zaangażowaniu powstał wokół dworu duży sad podzielony na dwie części oraz warzywnik i owocarnia. W pierwszej części sadu hodowano morele, brzoskwinie i grusze. Druga część sadu, znajdująca się na południowym stoku mieściła hodowle śliw, gruszy wiśni, czereśni, orzechów włoskich i laskowych. W 1874 roku powstała szkółka drzew, w której to rosły: wiśnie, grusze, czereśnie i jabłonie. Z zachowanego dziennika Ludwiki Ostrowskiej, dowiadujemy się o próbach sadowniczych, jakimi była uprawa winorośli: „założone były po raz pierwszy okna w kwietniu, wino okwitło w pierwszej połowie czerwca, okna zdjęte były w początkach lipca, pierwsze grona jeszcze trochę kwaśne, ale smaczne były 25 sierpnia; okna założono w październiku-ostatni zbiór był w pierwszej połowie listopada. Okna przez zimę leżały bez dodatkowego okrycia. Brzoskwinie i morele zaopatrzone były słomą, winna latorośl położona na ziemi i przykryta lekko ściółką. Przy cieplej temperaturze okna były uchylone. Przy spuszczonej oknach była zwykle różnica pomiędzy temperaturą wewnątrz i zewnątrz. Przy 20 stopniach mrozu w owocarni było tylko 10 stopni”.

Rozwój gospodarczy dobra maluszyńskiego zawdzięczają Ostrowskim, którzy to przekształcili je w wielkopańską własność, stanowiącą wzór dla innych ziemian. Zreorganizowanie majątku przebiegało w sposób przemysłowy i rzetelny..

Nie bez znaczenia były tu przemiany wczesnokapitalistyczne, a zwłaszcza w gospodarce folwarcznej, której szczególną rolę odegrało uprzemysłowienie majątków ziemskich, czego przykładem są dobra maluszyńskie. Wiele folwarków specjalizowało się w wybranych gałęziach rolnictwa i przemysłu. Właściciele Maluszyna, przez rozszerzenie i wprowadzenie nowych upraw, stosowanie najnowszej techniki i utrzymywaniu

stosunków handlowych z rynkiem zbytu osiągnęli sukces. Podstawowe znaczenie miało tutaj również rozumienia przez Ostrowskich pojęcia własności ziemskiej. Aleksander Ostrowski uważał, iż: „własność ziemska jest zasadą, której żadne prawo, ani żadna potrzeba społeczna naruszyć nie powinna i że polepszenie bytu uboższej ludności wiejskiej jedynie za pomocą rozwiniętego w niej ducha pracy i oszczędności trwale osiągniętym być może”. W dokumentach Ostrowskich odnaleźć można zniszczone kartki z ksiąg, gdzie każdy, kto pracował w majątku mógł wpisywać swoje prośby do właścicieli dóbr. Dziedzic Maluszyna założył też specjalną kasę wkładowo-pożyczkową, w której każdy miał prawo przechowywać zaoszczędzone pieniądze na procent. Ci, którzy oszczędzali w kasie pieniądze mogli dostawać pożyczki, płacąc o jeden procent wyżej od tego, który wkładający otrzymywali. Na rzecz miejscowych chłopów wybudowany został szpital gminy, sprowadzano lekarzy, zakładano ochronki i szkoły dla dzieci chłopskich. Wszystkie te czynniki składały się na rozwój majątku Ostrowskich. Stawiały tą rodzinę na czołowej pozycji w województwie sieradzkim i krajowym. Do sukcesu przyczyniło się również przejście z pańszczyzny na czynsz, co uczynili Ostrowscy jako jedni z pierwszych w powiecie radomszczańskim. Wzorowo poprowadzona gospodarka maluszyńska była na bardzo wysokim poziomie, poprzez stosowanie nowych metod, o których była wcześniej mowa. Rozwój nowej gałęzi przemysłu rolno-spożywczego przynosił duże zyski i spowodował podniesienie rentowności gospodarstw ziemiańskich w tym Maluszyna.